

Fecr Yayınları: 810

İ'ĀZÜ'L-KUR'ĀN

-eş-Şâfiye fi'l-i'câz Risalesinin Tahlili-

İsmail ARAZ

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
NY MATBAACILIK YAYINCILIK
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Mart 2024

ISBN: 978-625-6602-63-2

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mahallesi Boyacılar Sokak No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

İ‘CÂZÜ’L-KUR’ÂN

-eş-Şâfiye fi’l-i‘câz Risalesinin Tahlili-

İsmail ARAZ

Ankara 2024

İsmail ARAZ

Mardin/Yeşilli'de dünyaya geldi. 2017 yılında İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden dereceyle mezun oldu. 2019 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı Arap Dili ve Belagati Bilim Dalında *Abdurrahman el-Berkûki'nin Divân el-Mütenebbi'yi Şerh Yöntemi (İnceleme-Değerlendirme)* adlı yüksek lisans tezi ni bitirdi. Aynı üniversitede 2024 yılında tamamladığı *Klasik Arap Edebiyatında Şiir Eleştirisi: İbn Sellâm el-Cumahi Örneği* adlı çalışmayla doktor oldu. Araz'ın başlıca çalışma alanları; klasik Arap edebiyatı, klasik Arap şiir eleştirisi, Arap edebiyatı tarihçiliği, edebiyat tarihi yazıcılığı, tezevvuk metodu ve metin şerhidir.

”مَا مِنَ الْأَنْبِيَاءِ نَبِيٍّ إِلَّا أُعْطِيَ مِنَ الْآيَاتِ مَا مِثْلُهُ أَوْ مِنْ، -أَوْ آمَنَ- عَلَيْهِ الْبَشَرُ، وَإِنَّمَا كَانَ الَّذِي

أُوتِيَتْهُ وَحِيًّا أَوْحَاهُ اللَّهُ إِلَيَّ، فَأَرْجُو أَنِّي أَكْثَرُهُمْ تَابِعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ.“

“Hiçbir peygamber yoktur ki, dönemindeki insanların inanmaları için kendisine mucizeler verilmiş olmasın. Bana verilen -en büyük- mucize ise, Allah’ın bana vahyettiği Kur’an’dır. Bu sayede kıyamet günü ümmeti en çok olan peygamber olacağımı ümit ediyorum.”

(Buhâri, İ’tisâm, 7274; Müslim, İmân, 239).

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	1
GİRİŞ	19
GENEL KAVRAMLAR	27
İ' CÂZÜ'L-KUR'ÂN: TARİHÎ ARKA PLAN	31
CÜRCÂNÎ'NİN ŞÂFİYE RİSALESİ.....	39
İçerik ve Tertip	39
Cürcânî'nin Risalede Takip Ettiği Yöntem	47
Cürcânî'nin Risalede Gündeme Gelen Soru ve İtirazlara Cevapları	50
Risalede Öne Çıkan Kavramlar	53
Risale Hakkında Yapılan Çalışmalar	56
ÇALIŞMADA TAKİP EDİLEN METOT: TEZEVVUK METODU.....	61
Arka Plan: Metot Arayışı	61
Metodun Klasik Dönemdeki Tezahürleri: Cürcânî Örneği	66
Metodun Olgunluk Dönemi: Mahmûd Şâkir ve Tezevvuk Metodu	72
Tezevvuk Metodunun Uygulanması İçin Gerekli Şartlar.....	85
Tezevvuk Metoduna Dair Okuma Listesi	90
Çalışmada Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar.....	93
İ' CÂZÜ'L-KUR'ÂN ÜZERİNE BAZI MÜLAHAZALAR.....	99
ER-RİSÂLETÜ'Ş-ŞÂFİYE Fİ'L-İ' CÂZ.....	123
Giriş.....	125
Lafız-Anlam İlişkisi.....	128
Risalenin Muhtevası, Üslubu ve İç Mantığı	143
Fasih Söz İnşasında Üstünlük Meselesi ve Erken Dönem Araplarının Bu Husustaki Yetkinlikleri.....	155
Vahye Tanıklık Eden Arapların Tehaddî Karşısındaki Tutumları (Ahval).....	169
Vahye Tanıklık Eden Arapların Tehaddî Karşısındaki Sözleri (Akvâl)	203
Ahval ve Akvâlin İ'câz Meselesindeki Delil Değeri.....	233
Tehaddiye Yetişemeyen Cahiliye Araplarının Muâraza Noktasındaki Kabiliyetlerine Dair	247

Kur'an'ın Üstünlüğünün Dönemle Sınırlandırılan Üstünlüğe Benzetilmesine Dair	258
Kur'an'ın Nazımdaki Üstünlüğü ile İmruülkays'ın Şiirdeki Üstünlüğünün Karşılaştırılması.....	268
Hz. Peygamber'den (s.a.s.) Sonraki Nesillerin Kur'an'a Muârazada Bulunma Noktasındaki Kabiliyetlerine Dair	336
Tehaddînin Tema (Anlam) ve Nazımla Birlikte Yapıldığı İddiası	371
Başka Türde Bir Soru.....	372
KUR'AN'IN İ' CÂZINA FARKLI BİR BAKIŞ: SARFE	418
Sarfe Görüşünün Çıkış Noktası: Tehaddî Ayetlerinin Farklı Yorumlanması....	419
Sarfe Taraftarlarının Cevaplamaları Gereken Hususlar Hakkında	419
Sarfe Görüşünün Başka Bir Veçhi: Tehaddînin Tema ve Nazımla Yapıldığı İddiası	449
Fesahat-İ'câz İlişkisi: Fesahatin Mahiyetini Bilmeyen Sarfe Taraftarlarına Eleştiri	474
Hz. Peygamber'den (s.a.s.) Sonra Kur'an'ın Benzerinin Getirilebileceği İddiası..	487
Tezevvuk Metodunun Arka Planı: Zevkiselime Sahip Olmayanların Metin Tahliline Yaklaşımları	489
SONUÇ.....	495
İ' CÂZÜ'L-KUR'ÂN'A DAİR OKUMA LİSTESİ.....	499
KAYNAKÇA.....	503
KARMA DİZİN	517

İthaf

Âlimlerin serzenişlerine kulak vermemi sağlayan; İslam medeniyetini daha iyi tanımama vesile olan Mahmûd Muhammed ŞÂKİR'e,

Edebî metinlerin kapsamlı ve bütüncül bir yöntemle okunabilmesi amacıyla önemli çalışmalara imza atan
Ali Nihad TARLAN ile Tunca KORTANTAMER'e,

“Çalışmalarını merakla bekliyorum.” sözüyle beni sürekli teşvik eden ancak müessif bir kaza sonucu istediği gerçekleşmeden dâr-ı bekâyâ irtihal eden kıymetli hocam Erdoğan ALBAYRAK'a,

“Böylesine muhteşem çağları arkasında bırakmış bir medeniyetin mensuplarıyız. Bunu hiç bilmiyoruz.” sözünün sahibine, İslam medeniyetine adanmış bir ömre, Fuat SEZGİN'e,

“Âlim, ilim, teemmül ve tedebbür” kelimelerinin delaletlerini -kısmen de olsa- kavramamı ve ulemayı dakika-bin bir gözle nasıl okumam gerektiğini fark etmemi sağlayan Fahreddin KABÂVE ve Muhammed Muhammed EBÛ MÛSÂ'ya...

أَيُّ بَلَاءٍ حَدَّثَ فِي زَمَانِنَا هَذَا؟ إِنَّمَا هُوَ وَبَاءُ الْأَسْتِهَانَةِ بِكُلِّ شَيْءٍ... فَأَطْلُقُوا أَلْسِنَتَهُمْ فِي مَوَارِيثِ
أَرْبَعَةَ عَشَرَ قَرْنًا بِالْأَسْتِهَانَةِ وَالْقَدْحِ وَالْإِزْدِرَاءِ...

(Günümüzde başımıza gelen bu musibet de neyin nesidir! Bu, ancak her şeyi küçümsemenin vebasıdır... Küçümsemeye, karalamaya ve değersizleştirmeye matuf sözlerle on dört asırlık birikimi hedef aldılar...)

Mahmûd Muhammed Şâkir (öl. 1997)

إِذَا لَمْ نَتَأَمَّلْ كُلَّ حَرْفٍ يَقُولُهُ الْعَالِمُ كَانَ عَلْمُنَا بِعِلْمِ الْعُلَمَاءِ عِلْمًا نَاقِصًا.

(Âlimin söylediği her harf üzerinde etraflıca tefekkür etmezsek âlimlerin ilmi hakkındaki bilgimiz nakıs kalır.)

Muhammed Muhammed Ebû Mûsa (1937-)

TAKDİM

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

Rabbim bana yeter

Âlemlerin Rabbi Cenabıhakk'a, şükreden kulları gibi hamd ederiz. Büyük nimetleri ve -cennete nail olmaya vesile olacak- güzel imtihanı için O'na hamd ederiz. Zamanın sıkıntılarına karşı bize yetmesini niyaz ederiz. Başarı ve günahlardan korunma hususunda O'na yöneliriz. -Bizi yoldan çıkaracak-güç ve kuvvetten O'na sığınırız. O'ndan göğsü dolduran, kalbi abat eden ve nefsi her yönüyle kuşatan, -içinde şüphe ve vesvese bulunmayan- kesin bilgi isteriz. Öyle bir bilgi ki nefsimiz yoldan çıkıp yanlışa düştüğünde onu bu yanlıştan alıkoysun, kibirlendiğinde ve gururlandığında onu bu kibir ve gururdan geri çevirsin. Güvenilir tek sığınağın, gözetip koruyanın Cenabıhakk (c.c.) olduğuna, hayrın da şerrin de O'nun elinde bulunduğuna, tüm nimetlerin O'nun katından geldiğine ve O'ndan başka kimsenin gerçek anlamda bir gücü ve otoritesi bulunmadığına dair bize güven vermesini O'ndan isteriz. -Bizim için hayırlı olacak- isteklerimizi O'na yönlendiririz. O'na tevekkül etmede niyetlerimizi halis tutarız. O'ndan, bizi, hayatta doğru olmayı dert edinen, isteği hakikat olan, amacı da akıl süzgecinden geçen ve aklın kabul ettiği doğru bilgiyi elde etmek isteyenlerden kılmasını dileriz. Bilmediğimiz bir şeyi bildiğimizi iddia etmekten, bir konuyu etraflıca ele almadan ortaya atmaktan O'na sığınırız. Aynı şekilde yalan övgüye aldananlardan, abartılı övgülere kananlardan, asılsız görüşlere sarılarak mücadele etmeyi sevenlerden, dinleyiciye yanlış bilgiler aktaranlardan, görüşü değer kazanıp yayıldığında bu görüşünde yanlışlık yapıp yapmadığını önemsemeyen ve görüşünü düzeltmeyenlerden olmaktan O'na sığınırız. Cenabıhakk'ın (c.c.) salât ve selamı, yarattıklarının en hayırlısı ve seçilmişisi olan, peygamberlerin efendisi Muhammed'e, ashabına, doğru yolda olan halifelerine ve hayırlı nesline olsun.¹

...

---

¹ Bu dua, Cürçânî'nin *Delâilü'l-i'câz* eserinden iktibas edilmiştir.

Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (bundan sonra Cürcânî), Kur'an'ın i'câzına dair kaleme aldığı *er-Risâletü's-şâfiye fi'l-i'câz* adlı eserin tahlil ve değerlendirilmesinden oluşan bu çalışmanın ilk hâlini iki yıl önce yayımladık.² Çalışmada, ilerleyen sayfalarda ayrıntılarını aktaracağımız *tezevvuk metodunu* (مَنْهَجُ الكَدُّوقِ) uyguladık. Bu metodu müstakil olarak ilk defa uygulamamız, klasik dönem eserlerinde görmeye alışkın olduğumuz fenkale (soru-cevap) üslubunu benimsememiz, kelime ve terkip tercihlerinden hareketle Arapça metinleri çözümlenmemiz, çalışmayı farklı kılan niteliklerden birkaçıdır. Akademik çevrede yerleşik hâle gelen metotlar arasında yeni ve farklı bir iddiayla ortaya çıktığı izlenimi veren tezevruk metodunun araştırmacılar ve okuyucular arasında hemen karşılık bulacağı beklentisi içinde olmadık. Gerek isminden gerekse ayırt edici niteliklerinden ötürü metodun, araştırmacılar tarafından alışılmamış bir okuma usulü olarak telakki edileceğini biliyorduk. Bu durumun farkında olarak çalışmaya muttali olan araştırmacılara, metodun yeni ya da farklı olmadığını, İslam medeniyetinin zengin şerh ve yorum kültürünü günümüz yazım üslubuyla yansıtan bir okuma ve araştırma usulü olduğunu fırsat buldukça ifade ettik. Ayrıca metodun, klasik metinlerde uygulandığına; Bâkîllânî, Kâdî Abdülcebbar, Cürcânî, Zemahşerî, Sekkâkî vb. birçok âlimin derin kavrayışı esas alan yorum öğretisi ve metin tahlili usulüne benzediğine dikkat çektik.

İki yıllık süreçte gerek iştirak ettiğimiz sempozyumlarda gerekse neşrettiğimiz yazılarda tezevruk metodunun mahiyet ve işlevine vurgu yapmamız, çalışmayı yeni baskıya daha kaliteli bir şekilde hazırlamamıza olanak sağladı. Bu süreçte ek kaynaklara başvurmayı; Mahmûd Muhammed Şâkir (bundan sonra Mahmûd Şâkir), Muhammed Muhammed Ebû Mûsâ ve Mahmûd Tefvîk Sa'd gibi âlimlerin eserlerini tekrar mercek altına almayı ihmal etmedik.³ Tabi bir yandan çalışmanın gözden geçirilmiş hâlini okuyucularla pay-

² Burada çalışmayla ilgili önemli bir hususa işaret etmek istiyoruz. Çalışmanın ilk hâli, Cürcânî'ye atıfla *er-Risâletü's-şâfiye fi'l-i'câz (İcâzü'l-Kur'an'a Dair)* ismiyle yayımlandı. Ancak gerek alanın uzmanı hocalarla yaptığımız istişareler gerekse kitabın bu yeni baskısındaki eklemeler sonucunda çalışmanın isminin "İcâzü'l-Kur'an -eş-Şâfiye fi'l-i'câz Risalesinin Tahlili-" olmasına karar verdik. Zira bu çalışma, Cürcânî'ye ait değildir. Bilakis Cürcânî'nin risalesinin tahlilinden oluşmaktadır. Dolayısıyla tarafımıza ait değerlendirmelerin bulunduğu bir eseri Cürcânî'ye atfetmenin doğru olmadığına kanaat getirdik. Eserin ismine bağlı olarak arka kapak yazısını da muhtevaya uygun olacak şekilde yeniden kaleme aldık.

³ Mahmûd Şâkir, Ebû Mûsâ ve Tefvîk Sa'd'ın çalışmalarına muttali olan bir araştırmacı, kuşku yok ki bu âlimlerin faal akıl üzerinde durduklarını, entelektüel zekâyı öne çıkardıkları-

laşmanın uhdemizde olduğu da hatırimızdaydı. Üzerimize düşen sorumluluğu yerine getirmek amacıyla çalışmayı genişletilmiş ve gözden geçirilmiş hâliyle yeniden yayımlamaya karar verdik.

Öncelikle bu çalışmanın, eski baskının gözden geçirilmiş hâlinde ibaret olmadığını hatırlatmak isteriz. Çalışmayı farklı yönlerden birçok kez okuyup inceledik. Bazı pasajlara ekleme yapmanın okuyucuların yararına olacağını fark ettik. Ayrıca çalışmanın farklı birikim ve yetkinliklere sahip gruplarda okutulması esnasında yapılan gözlemlerden hareketle okuyuculara müphem gelebileceğini tahmin ettiğimiz pasajları ek açıklamalarla izah ettik. Çalışmada yapılan değişiklik ve yenilikler maddeler hâlinde şu şekilde sıralanabilir:

- Tespit edilen imla, yazım ve dizgi hataları giderildi.
- Cürcânî'nin, i'câz çerçevesinde gündeme gelen iddiaları cevaplama da takip ettiği yöntem hakkında ayrıntılı bilgi verildi.

---

rını, İslam medeniyetinin kazanımlarını vurguladıklarını ve sömürgeci zihniyete tepki gösteren bir araştırma perspektifi benimsediklerini görecektir. Canlılığını yitirmiş bir ilim/bilim anlayışını reddeden bu âlimler, çalışmalarında maziyi efsanelere dönüştürmek yerine vakıyı rasyonel bir şekilde ele alarak öz eleştiride bulunmuşlardır. Dahası, günümüzde İslam âleminin türlü türlü desiseler sonucu nekelere -felaketlere- uğradığını, yeni nesil araştırmacıların bu desiselerin farkında olmaları gerektiğini, ilmin kitaplarda ya da makalelerde aktarılan bilgilerden ziyade hayata uyarlanabilen dinamik bir alana dönüşmesinin zorunlu olduğunu her defasında vurgulamışlardır. Bu nedenle, ismi zikredilen âlimlerin çalışmaları yaşadıkları dönemde meydana gelen olaylar dikkate alınarak incelenmelidir. Son yüzyılda İslam âleminin yaşadığı felaketlerin farkında olmayan bir araştırmacının bu âlimlerin görüşlerini anlaması ya da anlamlandırması zor olabilir. Ayrıntılı bir ifadeyle, millî şuurun ve ümmet kavramının öne çıktığı bir araştırma perspektifi olmadan Mahmûd Şâkir'in İslam medeniyeti savunusu; Ebû Mûsâ'nın ümmet, faal akıl ve şuurlu nesil vurgusu; Tevfik Sa'd'ın ise dünya ve ahireti sentezleyen ilim tasavvuru tam olarak anlaşılamayabilir.

İsimlerini zikrettiğimiz âlimler hakkında burada önemli bir hususa değinmekte yarar vardır. İlmî birikimlerine atf yapmamız ve eserlerinin incelenmesi gerektiğini söylememiz, söz konusu âlimlerin bütün görüşlerine katıldığımız anlamına gelmemektedir. Mahmûd Şâkir, Ebû Mûsâ ve Tevfik Sa'd'a dair açıklamalarımız bu ayrıntı dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Özellikle mezkûr âlimleri öne çıkarmamızın sebebi, İslam medeniyetiyle uyumlu özgün bir ilim anlayışını savunmaları ve zinde aklı sömüren bir zihniyete karşı mücadele etmeleridir. Örneğin dinî ya da siyasi görüşleriyle öne çıkan bazı tarihî şahsiyetler hakkındaki açıklamaları tartışmalı olsa da Mahmûd Şâkir, İslam medeniyetinin inşasına hizmet eden âlimlerin eserlerinin tahrif edilmemiş özgün bir metotla incelenmesi gerektiğini savunmuştur. Ebû Mûsâ ve Tevfik Sa'd ise kurucu kimliğe sahip âlimlerin açıklamalarının dikkatle okunması gerektiği görüşündedir. Sonuç olarak, takdiri hak eden bu ilmî anlayışın gerekliliğini savunmamız, söz konusu âlimlerin bütün görüşlerini ya da hayata bakışlarını mutlak anlamda doğru kabul ettiğimiz şekilde yorumlanmamalıdır.

- Güçlülkle yorumlanması muhtemel uzun cümleler, birkaç cümleye bölünerek daha açık ve anlaşılır hâle getirildi.
- Uzun cümlelerden oluşan bazı tercüme gözden geçirilerek yeniden tercüme edildi.
- Daha fazla izah gerektiren meselelere yeni açıklamalar ilave edildi.
- Araştırmacıların çalışmadan daha fazla istifade edebilmeleri için ek kaynaklara başvuruldu.
- Tezevvuk metodunu uygulamak isteyen araştırmacıların genel olarak dikkat etmeleri gereken hususlara yer verildi.
- “Tezevvuk metodunu uygulamak isteyen bir araştırmacı hangi eserleri okumalıdır? Metot için ciddi önem arz eden Arap dilinin öğrenilmesi noktasında hangi isimlerin eserleri öne çıkmaktadır? Kur’an’ın eşsiz nazımını idrak etmek için hangi kaynaklara başvurulmalıdır?” sorularına cevap mahiyetinde olan bir kitap listesine yer verildi.
- Çalışmanın sonunda i'câz ve şiir eleştirisi disiplinlerinin kapsamlı bir şekilde anlaşılması ve konuyla ilgili özgün araştırmaların yapılması amacıyla i'câz-şiir eleştirisi eksenli bir okuma listesi eklendi. Bu listede alandaki araştırmacıların zorunlu olarak muttali olmaları gereken eserlere atıf yapıldı.
- Kaynakça ve dizin bölümü tekrar düzenlenerek genişletildi.

...

Çalışmadaki açıklamaların net bir şekilde anlaşılabilmesi için aşağıda belirtilen beş husus üzerinde dikkatlice durulmalıdır:

Birinci husus: Çalışmada dikkate alınması gereken hususların başında Cürçânî'nin açıklamalarını nasıl şerh ettiğimiz gelir. Çalışmadan yüksek düzeyde verim elde edilebilmesi Cürçânî'nin açıklamalarını hangi metotla değerlendirdiğimizin, lafız ve terkipleri nasıl incelediğimizin irdelenmesine bağlıdır. Dolayısıyla salt bilgi arayışında olan okuyucular, çalışmada öne çıkan hususun, bilginin *nakledilmesi* değil, *işlenmesi* olduğunu dikkate almalıdır. Bu çalışma bağlamında bilginin nakledilmesi ile işlenmesinin birbirinden farklı kazanımları olduğu, bu iki husus ayırt edilerek çalışmadaki açıklamaların incelenmesi gerektiği unutulmamalıdır.

Meselenin daha iyi anlaşılması için bunu bir örnekle izah edelim. Çalışmada Kur'an'ın nazım -yani söz dizimi- yönüyle Arapları âciz bıraktığı vurgulanmış ve konuyla ilgili gündeme gelen iddialara cevap verilmiştir. Dolayısıyla 50 pasajdan oluşan çalışmada, “*Kur'an'ın eşsiz fesahat ve belagati karşısında Araplar âciz kalmıştır.*” vurgusu hâkimdir. Mezkûr vurgunun hangi delil-

lerle öne çıkarıldığını göz ardı eden ve yalnızca bilgiyi hedefleyen okuyucu, çalışmada tekrarın bulunduğu ve Cürcânî tarafından ya da tarafımızdan, çalışmanın birçok yerinde aynı meselenin aynı sonuçlarla gündeme getirildiği çıkarımında bulunabilir. Ancak amacımız, i'câzı tüm yönleriyle izah etmek değildir. Bilakis amacımız, alanında otorite bir âlimin i'câzın olgusal temellerini nasıl vurgulamaya çalıştığını ve hangi noktalara dikkat çektiğini ortaya koymaktır. Bu durum ise aynı bilgiyi farklı yönlerden sunmamızı gerektirmişti. Buradan hareketle Cürcânî'nin, konuyla ilgili iddiaları nasıl geçersiz hâle getirdiğini gösterebilmek için mümkün merteye derin bir okuma usulü benimsedik. Dolayısıyla tekrar olduğu düşünülen ifadelerin, farklı tahliller sonucu ortaya çıktığı ve derinlikli okumanın gerekliliğine vurgu olduğu unutulmamalıdır.

...

İkinci husus: Çalışmanın asıl muhtevasına geçmeden önce dikkate alınması gereken bir diğer önemli husus ise Kur'an'ın i'câzının çıkış noktasıdır. 2./8. yüzyılın sonları ile 3./9. yüzyılın başlarından itibaren inceleme konusu olan i'câz, Müslümanlar arasında birçok tartışmanın çıkmasında etkili olmuştur. Mülhitlerin inkâr içerikli iddiaları bir yana bırakıldığında herhangi bir fırka ve mezhep ayrımı olmadan Müslümanlar arasında Kur'an'ın *mu'ciz olduğu* görüşü, tartışılmaz bir hakikat olarak kabul görmüştür. Yani Müslümanlar tarafından i'câz, inkâr edilemez temelleri olan bir olgu kabul edilmiştir. Ancak olgunun varlığı, âlimlerin bu konuda farklı görüşler benimsemelelerinin önüne geçememiştir. "Kur'an hangi yönden mu'ciz olmuştur?" sorusu ekseninde farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu süreçte "Kur'an'ın, nazımıyla mu'ciz olduğu" şeklinde öne çıkan görüş, âlimler tarafından en çok kabul edilen görüş olmuştur.

Çalışmada, mezkûr görüşe tabi olarak "Kur'an, eşsiz nazımıyla Arapları âciz bırakmıştır." şeklinde değerlendirmelerde bulunduk. Üzerinde durulması gereken husus tam da burada ortaya çıkmaktadır. Kur'an'ın i'câzını temellendirmekle beraber bu görüşün, i'câz meselesini tüm yönleriyle çözüme kavuşturan nihai görüş olmadığı bilinmelidir. İ'câzın nazımla oluştuğunu ifade etmemiz, Kur'an'ın eşsizliğinin *yalnızca nazımda bulunduğu* anlamına gelmemektedir. Kur'an'ın i'câzı; harflerinde, anlamlarında, istiare ve teşbihlerinde, surelerin başlangıç ve sonlarında, olayların serdedilişinde, uzun bir zaman aralığına yayılan nüzulünde, surelerin yapısında, ne şiir ne de nesir olan nazmında, uzun ve kısa surelerinde, hülâsaten her özelliğindedir. Ancak ilerleyen satırlarda da ifade edeceğimiz üzere Kur'an'ın mu'ciz oluşunu ilmi

açından temellendirmeye, Arap diline uygun olarak tarif etmeye, bu hususta aklın kabul edeceği değerlendirmeler yapmaya en uygun özellik nazımdır. Dolayısıyla “Kur’an, nazımla mu’cizdir.” ifadesi, ilahi oluşunu ortaya koyan sair özelliklerinin mu’ciz olmadığı anlamına gelmemektedir. Sekkâkî’nin açıklamalarından yola çıkan Süyûtî’nin de ifade ettiği gibi, Kur’an’ın i’câz yönlerinin sonu yoktur.

...

Üçüncü husus: Çalışmanın birçok yerinde i’câz ile klasik Arap şiiri ilişkisine atıf yaptığımız görülecektir. Öncelikle bilinmelidir ki i’câz dinî, tarihî ve edebî bir mesele olmakla birlikte ağırlıklı olarak *söz/dil* (كلام) meselesi etrafında şekillendiği için daha çok nahiv ve belagatle ilintilidir. Dinî yönü ise, kelâm ilminin inceleme alanlarından olan mucizenin özellikleri çerçevesinde öne çıkar. Kur’an’ın, Resûl-i Ekrem Efendimizin (s.a.s.) (bundan sonra Hz. Peygamber) en önemli mucizesi kabul edilmesi ve inkârının doğrudan inançla ilintili olması meselenin kelâm ilminde ele alınmasında etkili olmuştur.

İcâz, Cenabıhakk’ın kelâm sıfatının ezeli ve zâtî olup olmadığı gibi doğrudan kelâm disipliniyle ilintili tartışmalara konu olan Halkü’l-Kur’ân (Kur’an’ın yaratılışı) meselesiyle karıştırılmamalıdır. Bu meselede dinî ve kelâmî faktörlerin doğrudan etkili olduğu doğrudur. Ancak i’câz meselesinde kelâmî faktörlerin, bilhassa âlimlerin i’câza dair görüşlerini şekillendirmede öne çıktığı, meselenin ilmî bir zeminde işlenmesinde ise dil faktörünün baskın geldiği unutulmamalıdır. Şu hâlde kelâm tartışmalarının, i’câz meselesinde öncü bir unsur olarak önemli rol oynadığı, meselenin muhataplar tarafından anlaşılmasında ise derin nahiv bilgisinin ve edebî yetkinliğin öne çıktığı söylenebilir.

Burada Kâdî Abdülcebbar’ın *Şerhu’l-usûli’l-hamse* ve *el-Muğni*’de, İbn Sinân el-Hafâcî’nin ise *Sırrü’l-fesâha*’da kelâm-ı nefsinin varlığını çürütmeye çalıştığı pasajları ya da nazım teorisinin şekillenişini Mu’tezile ile Eş’arîler arasındaki kelâm-ı nefsi tartışmalarına dayandıran çağdaş araştırmacılardan Ahmed Ebû Zeyd’in *Mukaddime fi’l-usûli’l-fikriyye li’l-belâga ve i’câzi’l-Kur’ân*’ındaki açıklamaları akla gelebilir. İcâzı bir dil meselesi görmekle söz konusu açıklamaları ihmal etmediğimizi belirtmek isteriz. Biz, kelâm sıfatı çerçevesinde ortaya çıkan, Halkü’l-Kur’ân tartışmalarıyla gelişen ve son olarak Eş’arîler’in kelâm-ı nefsi teorisiyle farklı bir yorum kazanan Cenabıhakk’ın kelâmı meselesinin, mütakellimden (konuşandan) sâdır olan sözlerin ses ve harflerden mi oluştuğu yoksa zihindeki anlamların nahvin delaletlerine

bağlı olarak nazım şeklinde mi öne çıktığı problemine önemli katkılar sunduğunu kabul ediyoruz. Ancak iki sözden hangisinin üstün olduğunun tespit edilmesinde ya da Kur'an'ın nazım yönüyle tahlil edilmesinde kelâm meselesinin geri planda kaldığını savunuyoruz. Tahlil aşamasında Cahiliye şiiri, klasik edebî ürünler, klasik Arap şiir eleştirisi, belagat vb. başlıklar öne çıkar. Kur'an'ın eşsiz olduğunun ilmî bir şekilde izah edilmesi ancak bu ve benzeri başlıkları derin dil bilgisi sayesinde incelemek ve Kur'an'ın eşsiz nazımıyla karşılaştırarak tahlil etmekle mümkündür.

Açıklamalardan anlaşılacağı üzere i'câzı tahkik üzere inceleyebilmek için öncelikle Arap dili ve edebiyatı etraflıca irdelenmelidir. Burada dile nahiv, sarf, ıstikak, vaz', ilmü'l-luga, furûkü'l-lugaviyye disiplinleri dâhil olurken edebiyata edebî metinler (şiir-nesir), şiir eleştirisi, belagat (me'ânî, beyan ve bedî') ve şiir antolojileri dâhil olur. Ayrıca fonetik/fonoloji (savtiyye), leksikoloji ve semantik gibi disiplinler de göz önünde bulundurulmalıdır.

İ'câz, Arap dilini farklı açılardan inceleyen bu disiplinlerden faydalanarak etraflıca tetkik edilmelidir. Ebû Hilâl el-Askerî'nin Kur'an'ın i'câzının belagat ilmiyle anlaşılacağını söylemesi, Bâkîllânî'nin, kasidelerin eksik yönleri üzerinde durarak Kur'an'ın eşsizliğine vurgu yapması, Cürcânî'nin i'câza dair eserinin başında şiiri müdafaa etmesi, Zemahşerî'nin ancak me'ânî ve beyan ilimlerinde ustalaşan kişinin Kur'an'ı hakkıyla tefsir edebileceğini belirtmesi, i'câz ile şiir ilişkisinin arka planına dair bize ipuçları verir. Biraz daha detaya girdiğimizde Sekkâkî'nin, i'câzın zevkiselimle idrak edilebileceğini ifade etmesi ve Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî'nin i'câzın gerçek anlamda ancak belagat ilmiyle izah edilebileceğine dikkat çekmesi, çalışmada i'câz-şiir eleştirisi ya da i'câz-Arap dili ilişkisini defaatle vurgulamamızın sebebini ortaya koyar. İ'câza değinen bu âlimlerin, meseleye dair nokta atışı görüşlerinin hakkını teslim etmeliyiz. Mamafih, Alman müsteşrik Thomas Bauer'ın, araştırmalarında “Eski Arap şiiri zorlu bir konu olabilir elbette, fakat onu bilmeden de İslâm'ın erken dönemini anlamak mümkün değildir...” sonucuna vardığı hâlde gerek coğrafi gerekse sosyokültürel yönden Bauer'e kıyasla İslam medeniyetine daha yakın olan kimi araştırmacıların, i'câzı değerlendirirken klasik Arap şiirinin rolünü görmezden gelmelerinin şaşırtıcı bir durum olduğunu söylemekle yetinelim.

...

Dördüncü husus: Peygamberlere hissî mucizeler verilmiş, böylece yaşadıkları asırlarda kendilerini inkâr edenleri ya da anlattıklarından şüphe içinde olanları ikna ve ilzam eden harikulade olaylar gerçekleşmiştir. Hz. Sâlih'in

(a.s.) devesi, Hz. Mûsâ'nın (a.s.) asası, Hz. Îsâ'nın (a.s.) tedavi yöntemi zaman ve mekânla sınırlı olan bu tür mucizelere örnek verilebilir. Hz. Peygamber'e (s.a.s.) verilen ve zaman ya da mekânla sınırlı olmayan en büyük mucize ise Kur'an olmuştur. Aslında Kur'an'da (Âl-i İmrân, 3/124 ve Enfâl, 8/9-10) ve hadislerde geçtiği üzere Hz. Peygamber'e (s.a.s.) zaman ve mekânla sınırlı mucizeler de verilmiştir. Ancak Bâkılânî'nin *el-Beyân*'ında belirttiği üzere Kur'an'ın bir belagat harikası olarak öne çıkması, önceki peygamberlere verilen mucizelerden daha etkili ve farklı olmasını sağlamıştır. Yine âlimlerin ifade ettiği üzere bir mucize olarak Kur'an, zaman ve mekân üstüdür, meydan okuması hâlâ geçerlidir.

İcâzın hakikati üzere anlaşılması, sonrasında da ilmî bir şekilde temellendirilmesi, birbiriyle ilintili iki temel unsurun bilinmesine bağlıdır. Bunlardan birincisi, üçüncü hususta temas edilen dil unsurudur. Derin nahiv ve sarf bilgisi olmadan icâzın anlaşılamayacağını peşinen ifade etmek isteriz. İkincisi ise zevkiselim unsurudur. Zevkiselim olmadan yalnızca birinci unsurun tahsil edilmesi icâzın hakikati üzere idrak edilmesinde yeterli değildir. Derin nahiv bilgisi sayesinde bir sözün ne tür incelikler taşıdığı tespit edilebilir. Ancak benzer incelikler taşıyan iki sözden hangisinin üstün olduğunun tespit edilmesi ancak yeterli dil bilgisiyle desteklenen zevkiselim sayesinde mümkündür.

İcâzın anlaşılmasını zevkiselime indirgememiz garip karşılanabilir. Öncelikle burada hiçbir temeli olmayan, estetik yargılardan müteşekkil bir estetik anlayışını kastetmediğimiz bilinmelidir. Zevkiselimden kastımız, derin nahiv bilgisinden sonra edebî değer taşıyan metinlerin okunması ve incelenmesiyle oluşan ilmî tecrübedir. Bu tecrübe sayesinde iki söz arasında fesahat yönüyle oluşan üstünlüğün sebebi anlaşılabilir. Kur'an ile dönemin Araplarının şiirleri arasındaki farkın da bu açıdan daha sağlıklı ve anlaşılır bir şekilde izah edilebileceği kanaatindeyiz.

Kur'an'ın bir söz harikası olması ve bu yönden mu'ciz kabul edilmesi, icâz meselesinin yukarıda belirtilen iki temel unsur (derin dil bilgisi ve zevkiselim) üzerinden açıklanmasını gerektirir. "Kur'an'ın harikulade olarak ifade edilen nazmı dönemin şiir ve hutbelerinde de yok muydu? Fesahat ve belagatte üstün oldukları bilinen Arapların Kur'an benzeri bir söz getirememelerinin sebebi nedir?" sorularının cevaplarının anlaşılması bu iki temel unsura bağlıdır. *İcâzü'l-Kur'an* eserinin ilk sayfalarında Bâkılânî, icâza dair aktardığı bilgileri ancak Arap dilinin inceliklerini bilen, kaliteli sözleri okuyan, bu sözlerin nasıl şekillendiğinin farkında olanların anlayabileceğini net ifadelerle

açıklamıştır. Dahası *Delâilü'l-i'câz* eserinde zevkiselime vurgu yapan Cürcânî'nin ya da i'câzın idrak edilmesinin ancak zevkiselimle olabileceğini belirten Sekkâkî'nin bu konudaki açıklamaları üzerinde durulmalı, zevkiselimle neye atıf yaptıkları tespit edilmelidir. Kısa bir incelemeden sonra görülecektir ki her iki âlim de meânî ve beyan ilimlerinin temelini oluşturan edebî ürünlere atıf yapmıştır.

Cahiliye şiiri başta olmak üzere klasik dönem edebî metinlerin mütalaası, lafız-anlam hususundaki inceliklerin tetkik edilmesi, her şairin söz inşasında farklı bir üslubu olduğunun dikkate alınması ve şiir eleştirisindeki meselelere önem verilmesi şeklinde öne çıkan araştırma-inceleme faaliyetinin, zevkiselimin oluşmasına ve gelişmesine katkıda bulunduğu ortadadır. İ'câzın bir söz harikası olduğuna inanan ve bu söz harikası çerçevesinde günümüze hitap eden bir dil felsefesi ya da retorik-poetik kuramlar geliştirmek isteyen araştırmacıların bu hususlara dikkat etmeleri elzemdir. Buradan hareketle çalışmada i'câza katkı sunan âlimlerin çalışmalarını -karınca kararınca- bir adım öteye taşımak amacıyla i'câz çerçevesinde Cahiliye şiiri, klasik şiir eleştirisi ve nahiv bilgisi gibi aslı unsurlara temas ettik. Ancak yapısı itibarıyla ciddi bir birikim, hatta kolektif bir çalışma gerektiren i'câzı nihai anlamda çözüme kavuşturmak gibi bir iddiamızın olmadığı hatırlanmalıdır. İ'câza dair açıklamamızın bu açıdan değerlendirilmesinde yarar vardır.

...

Beşinci husus: Birinci ve ikinci hususlarda ifade edildiği üzere Kur'an'ın mu'ciz olduğu konusunda Müslümanlar arasında herhangi bir ihtilaf olmamıştır. Ancak mu'ciz oluşunun keyfiyeti üzerinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Üçüncü ve dördüncü hususlarda vurgulanan dil faktörü (nazım) çerçevesinde Kur'an'ın fesahat ve belagat yönüyle mu'ciz olduğu, âlimlerin çoğunluğu tarafından kabul edilen temel görüş olmuştur. Bu âlimler, Kur'an'ın beşer sözüne benzemediğini, harikulade fesahat ve belagati haiz olduğunu, belagatinin inceliklerinin anlaşılması için zevkiselime ve derin dil bilgisine ihtiyaç duyulduğunu bazen sarih bazen de örtük ifadelerle belirtmişlerdir. Şu hâlde Kur'an'ın nazım yönüyle -yani eşsiz fesahat ve belagat inceliklerine sahip olmasıyla- mu'ciz olduğunu idrak etmek isteyenlerin, fasih sözün tüm ayrıntılarını kuşatan edebî birikime ve derin dil bilgisine sahip olmaları gerektiği ortaya çıkar. *İ'câzü'l-Kur'an*'da Bâkîllânî bunu net bir şekilde ifade etmiştir. Peki, "Belagatte yeterli bilgiye sahip olamayanlar ve edebî sözün inceliklerini idrak edemeyenler, Kur'an'ın mu'ciz olduğunu nasıl anlayabilirler?"

Üstün sözün inceliklerini kavrayabilen, fesahat ve belagatte ileri düzeyde olan (تَنَاهَى فِي مَعْرِفَةِ اللِّسَانِ الْعَرَبِيِّ) kişinin Kur'an'ın herkesi âciz bırakan eşsiz üslubunu idrak edeceğini ifade eden Bâkılânî, mezkûr soruyu cevaplamayı ihmal etmemiştir. Buna göre Araplardan olup da fesahat ve belagatin inceliklerini bilmeyenler ve Arap olmayanlar, alanında uzmanlaşmış kişilerin görüşlerini doğru kabul ederek Kur'an'ın mu'ciz olduğuna inanırlar (*taklit* ve *icmal*). Kâdî Abdülcebbar da *Şerhu'l-usûli'l-hamse*'de mezkûr soruyu Bâkılânî'nin açıklamalarına benzer ifadelerle cevaplamıştır. Ona göre Kur'an'ın i'câzı ya tafsil -yani tahkik- ya da icmal -yani taklit- üzere anlaşılır. Tafsil üzere anlamak, bozulmamış belagat selikasına sahip ilk dönem Arapları başta olmak üzere belagatte üstün seviyeye ulaşmış kişiler tarafından gerçekleştirilir. Taklidin öne çıktığı öğrenme faaliyeti ise meseleyi tafsil üzere anlayanların görüş ve kabulleri esas alınarak gerçekleşir.

Çalışmadaki açıklamalarımızın, söz konusu tafsil ve taklit ayrımı dikkate alınarak incelenmesinde yarar vardır. Buna göre, "Kur'an fesahat ve belagat yönüyle erişilmezdir." şeklindeki değerlendirmelerimizin tafsil üzere olmadığı hatırlanmalıdır. Zira tafsil üzere böyle bir değerlendirmede bulunmak, Kur'an'daki harikulade belagat inceliklerini ilk dönem Araplarının, aynı şekilde ilk dönem âlimlerinin anladıkları gibi anlamayı gerektirir. Bizim böyle bir iddiamız yoktur. Peki, taklit üzere yapılan değerlendirmeler, nesnel ve ilmî bir çalışma olarak ilim dünyasına sunulabilir mi? Nesnel çalışmada esas olan, tarafgir üsluptan kaçınmak ve başkalarının görüşlerinin etkisinden kurtulmak değil midir?

İcâz meselesinde tafsilden ziyade taklidi esas almamız, nesnel araştırma perspektifiyle karıştırılmamalıdır. Çalışmanın ilerleyen sayfalarında görüleceği üzere derinlikli araştırma ve incelemeyi esas alan tezevvuk metodunu uyguladık. Bu metot, analitik ve eleştirel aklın ön planda olduğu bir okuma yöntemini savunur. Dolayısıyla buradaki taklit vurgumuz, salt nakil ve açık bir geleneksellik olarak yorumlanmamalıdır. Biz, tafsil ve taklit ayrımıyla i'câzın ne kadar derin ve geniş bir çalışma alanına sahip olduğunu vurguluyoruz. Ayrıca i'câzın anlaşılabilmesi için klasik Arap şiiri, klasik Arap şiir eleştirisi, lafız-anlam, Cenabihakk'ın kelâm sıfatı, edebiyat eserleri, zevkiselim, nahiv, sarf, belagat gibi birçok çalışma alanının derinlemesine bilinmesinin zorunlu olduğunu ifade ediyoruz. Bunun için çalışmada Kur'an'ın belagatiyle mu'ciz olduğunu belirterek taklit aşamasını; bu görüşte olan Cürçânî'nin açıklamalarını analitik ve edebî üslubun ağırlıkta olduğu bir yöntemle tahlil

ederek tafsil aşamasını esas aldık. Böyle bir yol benimsememizin iki temel sebebi var: Birincisi, tafsilden/tahkikten önce taklit/icmal aşamasının gelmesidir. Eğer ki taklit aşamasını göz ardı ederek tafsil aşamasına geçseydik, “Kur’an fesahat ve belagat yönüyle erişilmezdir.” kabulünü yukarıda değindiğimiz konular çerçevesinde ilmî bir şekilde temellendirmemiz gerekecekti. Fesahat ve belagatte Bâkılânî’nin işaret ettiği seviyede olmadığımız için (ki günümüzde bu seviyeye ulaşmak oldukça güçtür) böyle bir değerlendirmeyi temellendirme imkânımız olmayacaktı. Böylece ne tafsil aşamasını hakkıyla izah edebilecektik ne de taklit aşamasını kabul etme imkânımız olacaktı. Bunun yerine biz, taklit-tafsil sıralamasını dikkate aldık. Bu şekilde kadim âlimlerin görüşlerini esas alarak i’câzın nazımına vuku bulduğunu kabul ettik (*taklit aşaması*). Ancak bu kabul bizi, âlimlerin i’câzı nasıl savunduklarını, hangi delillerle temellendirdiklerini, muhaliflerinin iddialarını yeterli ve ikna edici delillerle çürütüp çürütmediklerini, i’câz meselesinde zihinlerinin berrak olup olmadığını ayrıntılı bir şekilde incelemekten alıkoymadı (*tafsil ve tezevvuk aşaması*).

...

Çalışmada etimolojik, morfolojik ve söz dizimsel analizlere yer veren tezevvuk metodunu uyguladık. Çalışmanın ilgili bölümlerinde Mahmûd Şâkir tarafından uygulanan metodun oluşum ve gelişim serüvenine değinmiş olsak da burada biri ilmî araştırmanın niteliği diğeri ise tezevvuk metodu ile ilgili iki önemli konuya kısaca temas etmek istiyoruz. Evveleminde bilinmelidir ki orijinal ve ilmî araştırma, bilimsel kaynaklardan bilgi toplamak, bu bilgiyi bölümlere ayırmak, sonrasında da bizzat asıl kaynakta benzeri olan bir sonuca varmak değildir. Bu türden bir çalışma, genel okuyucu kitlesinin bilgi sahibi olması için yararlı olabilir ancak ilgili alanı bir adım ileriye götürecek potansiyele sahip ilmî bir araştırma olarak nitelenemez. Özellikle anlama, anlamlandırma ve yorumlama esaslı ilmî araştırma, araştırmacının önemli rol oynadığı birtakım özellikler taşımaktadır. Araştırmacının akıl yürütmesi, sorgulaması, kritik etmesi ve bir sonuca varmadan önce muhtemel itirazları göz önünde bulundurması, bu özelliklerin başında gelir. Bu da demek oluyor ki araştırmacının alanındaki eserlerle ilişkisi, kaynaklardaki görüşleri ve tartışmaları aktarıp tasnif etmekten ibaret olmamalıdır.

Tezevvuk metodu, yukarıda kısmen de olsa özellikleri aktarılan ilmî çalışmanın esasını oluşturan araştırma ve inceleme metodlarından sadece bir tanesidir. Metodun mahiyetinin anlaşılabilmesi için İslam medeniyetinin ilmî geleneği dikkate alınmalıdır. Erken sayılabilecek bir dönemden itibaren

İslam medeniyetinin din, dil, edebiyat, belagat, tıp, tarih, coğrafya vb. birçok alanda ilerleme kaydettiği bir hakikattir. Sıraladığımız ilimlerdeki ayrıntıları, alandaki uzmanlara bırakarak burada dil, edebiyat ve belagat alanlarında gelişen literatüre temas edelim. Söz gelimi Sîbeveyhi'nin Arap diline dair *el-Kitâb*'i, birçok dil bilgini tarafından şerh edilmiştir. Sîrâfî ve Rummânî'nin şerhleri bunlardandır. Bu şerhlere baktığımızda şârihlerin, Sîbeveyhi'nin açıklamalarını mümkün mertebe titizlikle izah etmeye çalıştıklarını, bazen bir harf üzerinde durarak ayrıntılı tahliller yaptıklarını görüyoruz. Mufaddal ed-Dabbî'nin *Mufaddaliyyât*'ını şerh eden Ebû Bekr Muhammed İbnü'l-Enbârî, *Hamâse*'yi şerh eden Merzûkî ya da Sekkâkî'nin *Miftâhü'l-'ulûm*'unu şerh eden Teftâzânî de -uzmanlık alanları sebebiyle bazı farklılıklar olsa da- aynı yöntemi takip etmiştir. Bu yöntem; müellifin açıklamalarını şerh etmek, müphem meselelere dikkat çekmek, cümleleri çözümlmek ve kelime tercihleri üzerinde durmak gibi hususlarla öne çıkmıştır. Mezkûr şerhlerin yanında haşiye ve ta'likât türünde de çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların tümünde mütekellimin -yani müellifin ya da şairin- maksadını en doğru şekilde tespit etmek amacıyla âlimler, yeri geldiğinde her bir lafız ve terkip üzerinde durmuştur. Örneğin Merzûkî, şairin kullandığı fiiller üzerinde durarak beyitleri ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Teftâzânî ise, Sekkâkî'nin اعْلَمَ (bil ki) ifadesini dahi bir cümlede izah etme gereği duymuştur.

Tezevvuk metodu, bu ölçüde zengin tahlil ve tetkike yer veren literatürü günümüze taşımada, İslam geleneğinin zenginliğini ilmî üslupla vurgulayan disiplinli bir okuma ve araştırmada anlam kazanır. Tezevvuk, bir metin yorumlama metodolojisidir, keşifbilimdir, Arap dilinin ruhuna uygun olarak mütekellimin kullanımlarını tüm yönleriyle mercek altına alan filolojik ve retorik bir okumadır.⁴ Aynı zamanda anlama öğretisidir. Temelini bilgi, sürecini kararlılık, gelişimini ise tefekkür oluşturur. Tezevvuk metodu, yeri geldiğinde dilsel, söz dizimsel, metinbilimsel, sezgisel, tarihi, felsefi, etimolojik, morfolojik, psikolojik ve sosyolojik uzantılardan da istifade ederek metni tahlil etmektir. Tezevvuk metodu, yalnızca sezgisel bir okuma değildir aksine ilmî derinliğin göstergelerini takip etmektir. Yani bir tür keşifbilimdir. Dolayısıyla burada sezgisel okuma vurgusunun, ilmî zemini olmayan öznel yorumlar ve öngörüler yumağına atıf olmadığını hatırlatmakta fayda vardır. Âbid el-Câbirî'nin ifadesiyle burada sezgi keşfedici, öngörüsüz ve dolaysız bir

⁴ Tezevvuk metodu, kelime ve terkiplerden hareketle bir metnin anlam katmanlarındaki saklı inceliklere ulaşmaya çalıştığı için *keşifbilim* olarak tarif edilebilir.

yaklaşım anlamındadır. Metin tahlili sırasında dilsel verilerden hareketle yolun nereye varacağını keşfetmeye ve sonuçları önceden fark etmeye çalışan bir bakıştır.

Arap dili kültürüne vâkıf olmayan ve gramatik formlara bağlı olarak dilde oluşan anlamsal değişkenliği ihmal eden bir araştırmacının tezevvuk metodu uygulamalarının güç olduğu unutulmamalıdır. Bu sebeple metot, İslam medeniyetinin zengin yönünü yansıtan şerh kültürüne, âlimlerin ilmî kimliklerine ve bir meselenin nasıl çözümlenebileceğine matuf bir vurgudur, diyebiliriz. Aslında tezevvuk metodu, şerh kültürü ile birdir, ikisi de aynı temeli paylaşır: *Mütekellimin asıl maksadını tespit etmek ve doğru anlama ulaşmak*. Geniş bir dil bilgisi ve kültürü sonucunda oluşan tezevvuk metodu, bir yönüyle Sibeveyhi'nin ilmî kişiliğine, eserini şerh eden Rummâni'nin zihin dünyasına ve Sekkâki'nin ifadelerini anlamlandırmak isteyen Teftâzâni'nin açıklamalarının perde arkasına ulaşmaktır.

Tezevvuk metodu, İslam medeniyetinin özünü yansıtan ve birçok türe teşmil edilen metin/söz tahlili usullerinin tümel hâlini temsil eden çok yönlü yorum öğretisidir. Elbette, Batı'da İncil başta olmak üzere dinî, felsefi ve edebî metinler üzerinden sözün arka planına ulaşmak için *hermeneutik* olarak öne çıkan anlama ve yorumlama öğretisinin *bazı noktalarda* tezevvuk metoduyla benzerlik gösterdiği bir gerçektir. Tezevvuk metodunun Alman teolog Martin Luther'in, yine Alman filozoflar Friedrich Schleiermacher, Georg Friedrich Ast, Wilhelm Dilthey, Martin Heidegger ve Hans Georg Gadamer'in metinleri anlama, yorumlama ve değerlendirme yaklaşımlarına, Fransız filozof ve edebiyat eleştirmeni Jacques Derrida'nın yapısökümcülük kuramına ya da Alman edebiyatçılar Wolfgang Iser ile Hans Robert Jauss'ın alımlama estetiğine *kısmen de olsa* benzediğini;⁵ bu isimlerin, sözün arka pla-

⁵ “Kısmen de olsa” kaydını düşmemizin sebebi, söz konusu araştırmacıların anlamın katmanlarına ve metinlerde keşfedilmeyi bekleyen sırlara ulaşmada kayda değer çaba göstermeleridir. Ancak şu unutulmamalıdır ki tezevvuk metodu, başka medeniyetlerde bulunmayan *söz harikası* olgusunu esas alarak ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle kusursuz bir söz olgusu olarak i'câz, tezevvuk metodunun anlaşılması ve uygulanmasında kilit öneme sahiptir. Muhatapları tarafından bilinen ve kullanılan bir sözün nasıl taklit edilemez bir seviyeye ulaştığı meselesi başka medeniyetlerde bulunmamaktadır. Buna, naslardan hareketle ciddi istinbâtlarda bulunmaya imkân veren fıkıh usulünün eklenmesi hâlinde -sair metotlarla bazı noktalarda buluşsa da- tezevvuk metodunun İslam medeniyetine özgü olduğu anlaşılacaktır. Nitekim başka medeniyetlerde ne söz harikasını temsil eden i'câz ne de derinlikli bir zihni faaliyet çerçevesinde metinlerin inceliklerini esas alan fıkıh usulü bulunmaktadır. İ'câz, ensâbü'l-me'âni (anamlar arasındaki bağlantılar), delâletü'l-mantûk, delâletü'l-

nına ulaşmada isabetli yaklaşımlar önerdiklerini inkâr etmiyoruz. Tezevvuk metodunun dilsel, nesnel, sezgisel ve sosyokültürel bir okuma öğretisi olduğunu belirtirken mezkûr isimlerin çalışmalarını ne göz ardı ediyoruz ne de küçümsüyoruz. Ancak şu hakikatin de itiraf edilmesi gerektiği kanaatindeyiz: Söz konusu Batılı isimlerden yüzyıllar önce yaşayan Sîbeveyhi, Müberred, İbn Cinnî, Cürcânî, Zemaşşerî, Râzî, Sekkâkî, İbnü'l-Hâcib, Radî el-Esterâbâdî, Kazvîni, Teftâzânî ve daha nice âlim, metinlere gramatik ve sentaktik başta olmak üzere psikolojik, sezgisel ve nesnel açılardan yaklaşmıştır. Bir kelime ya da terkip üzerinde ayrıntılı analizler yapan bu âlimlerin, metinlere yaklaşım usullerine bir isim vermedikleri doğrudur. Ancak bu durum, meseleleri ilmek ilmek işleyerek ulaştıkları ayrıntılı tahlillerin, Batı'da gündeme gelen ve takdiri hak eden metin tahlili yöntemlerine nazaran daha otantik olduğu gerçeğini değiştirmez.

Burada Aristoteles gibi klasik Yunan bilginlerinin görüşlerine yer vererek klasik eserlerin tahlili ya da sanat düzeyi yüksek edebî metinlerin çözümlenmesi hususunda İslam medeniyeti ile Batı medeniyetini karşılaştırıp öncelik sonralık tartışmalarına girmek, böylece önceliği ve kapsayıcılığı İslam medeniyetine has kılarak Batı'nın verimli çalışma usullerini yadsımak gibi bir gayemiz yoktur. Batı'nın metin çözümleme kuramlarını toptan mahkûm edip metin yorumlama yöntemlerimizi tek ve asıl hakikat olarak araştırmacılara sunmak ne ilmî ne de ussal bir yaklaşımdır. Aynı şekilde sınırlandırılan ve ilmin evrenselliğini inkâr eden ırkçı ya da dinci bir eğilimle İslam medeniyetinin kazanımlarını savunmayı da doğru bulmuyoruz. Ancak metin tahlili ve sözün arka planını yorumlama hususunda İslam medeniyetinin ulaştığı seviye göz ardı edilerek Batı'nın metin tahlili yöntemlerinin emsalsiz olduğunu iddia etmeyi de gayriilmî bir yaklaşım görüyoruz.

Biz, sair alanlarda olduğu gibi ilmî anlamda da medeniyetler arasında etkileşimin olduğuna inanıyoruz. Ancak İslam dünyasındaki belagat çalışmalarını Aristoteles'in retorik aklına borçlu kılmayı, yine şair-şiiir eleştirisi alanındaki ilerlemeyi poetikasının müspet etkisiyle yorumlamayı sığ görüşlerin hâkim olduğu bir araştırma perspektifi olarak değerlendiriyoruz. Bu tür yorumların en önemli sebebinin, İslam medeniyetinde öne çıkan beyan teorisinin ihmal edilmesi olduğunu düşünüyoruz. Kur'an'ın i'câzıyla bir olgu hâline

---

mefhûm, ma'na'l-ma'nâ, müstetba'âtü't-terâkib (satır arası ya da yan anlamlar) tedebbür, tefekkür, teemmül gibi nice kavram, sözün hakikatini anlamada İslam medeniyetinin hangi seviyeye ulaştığını gösterir. Tezevvuk faaliyeti, bu hakikati ilmî üslupla ortaya koyan özgün bir okuma ve yorumlama metodolojisi sunar.

gelen beyan teorisi, Cürçânî'nin katkıları sayesinde şiir eleştirisi ile nahiv ilminin sentezi sonucu belagate dönüşmüştür. İslam medeniyetinin dönüm noktalarından olan ve bizce çok yönlü çalışılmaya değer bu dönüşümü şüphesiz Kur'an'ın i'câzına borçluyuz. Nitekim Cürçânî, muhataplarıyla aynı dili paylaşan Kur'an'ın nasıl bir söz harikası olduğunu metin eleştirisi + nahiv = belagat (Rummânî'de: ulvi, vasat ve edna) formülüyle izah etmeye çalışmıştır. Formülü metinler üzerinde uygularken temel dayanağı ise şüphesiz nazım teorisi olmuştur. Formülün teoriyle buluşması, retorik ve poetik anlamda derinlikli dil felsefesinin öncülük ettiği geniş bir yorum sahasının açılmasını sağlamıştır. Günümüz araştırmacıları olarak bize düşen, Batı'nın dil felsefesi ve yorum tahlili alanındaki kazanımlarını da göz önünde bulundurarak İslam medeniyetinde gelişen yorum sahası çerçevesinde me'âni'n-nahv eksenli retorik ve poetik çalışmaları etraflıca incelemek, özgün sonuçlar ortaya koymak ve buna bağlı olarak yeni bir yorum paradigması geliştirmektir. "Batı üstündür." gibi kuru Batı hayranlığı portresi çizmenin ya da "Şark üstündür." şeklinde etkisi ve sonucu görülmeyen gelenek savunusu geliştirmenin hiçbir faydasının olmadığı bilinmelidir.

Açıklamalardan hareketle gerek bu çalışmada gerekse sair çalışmalarımızda konuyla ilgili yaptığımız açıklamalarla, Batı'dan mülhem yorum ve tahlil usullerinin daha geniş ve sistemli hâlinin, İslam medeniyetinde mevcut olduğunu ortaya koymayı amaçladık. Gerçek şu ki yalnızca *Esrârü'l-belâga* ve *Delâilü'l-i'câz* eserlerine muttali olan insaf sahibi bir araştırmacının, Cürçânî'nin metinleri çözümlene yönteminin benzerinin, birçok metot ve kurama tanıklık eden 20. yüzyılda ortaya çıktığını fark etmesi hiç de zor olmayacaktır. Biz, tezevvuk metoduna atıf yaparak söz konusu zengin tahlil serüveninin açığa çıkarılması gerektiğini ifade ediyoruz. Metodun temel kriterleri, aşamaları, -varsa- eksikleri ya da fazlalıkları, ilerleyen dönemlerde yapılacak etkin çalışmalarla ve eleştirilerle daha da belirgin hâle gelecektir. Belki şu aşamada Mahmûd Şâkir'in metin okuma usulü, -bazı araştırmacılar nezdinde- bir amaca ulaşmak için takip edilen yol, izlenen usul, benimsenen sistem ya da uygulanan *yöntem* olabilir. Bizim gibi araştırmacıların gözünde ise teorik ve pratik yönü olan bilimsel bir süreci ifadesi etmesi yönüyle *metot* olarak kabul edilebilir. Ancak her hâlükârda araştırmacılar olarak bize düşen, İslam medeniyetinin zenginliğini yansıtmak ve âlimlerin ilmî kimliklerini en doğru şekilde serimlemek gayesiyle ortaya çıkan bu okuma usulünü, -yöntem ise- kaliteli çalışmalarla metot hâline getirmek; -metot ise-, bunu derin bir araştırma perspektifiyle metinler üzerinde uygulamaktır. Batı'dan intikal

eden birçok kuram, teori ve yöntem hakkında tartıştığımız, yazdığımız incelediğimiz gibi Şark'ta ortaya çıkan, özel olarak bize genel olarak ise dışı dönük olan, klasik metinlerin derinliklerinden gelen bu okuma ve yorumlama metodunu incelememiz, eksikliklerini ortaya koyup araştırmacıların benimseyebileceği bilimsel bir metoda dönüştürmemiz gerekmez mi? Yoksa sadece dahîl (دخيل) okuma metotlarıyla mı iktifa edelim?⁶ Câbirî'nin ifadesiyle, kendi müstakbelimizi başkasının mazisinde veya hâlinde aramayalım, okumayalım! Bunun için öncelikli görevimiz, âlimlere hak ettikleri değeri vermek, sonrasında ise nitelikli çalışmalarla İslam medeniyetinin şerh ve yorum kültüründe katettiği mesafeyi günümüzün bilimsel kazanımlarıyla sentezleyerek ilim dünyasının hizmetine sunmak olmalıdır.

...

Sözü okuyuculara bırakmadan önce çalışma sürecinde ilimlerinden beslenmiş zevât-i muhteremlere arz-ı teşekkürde bulunmak isterim. Gerçek şu ki bu kısmı kaleme alırken çalışma boyunca yaşadığım zorlukların hepsini bir lahzada yaşamış gibi oldum. Zira araştırma ve inceleme serüvenimde üzerimde inkâr kabul etmez faziletleri olan na-madûd isimleri aktarmamın, umûr-i acâibten addedilebileceğinin şuurundayım. Yine de muhaddislerden fakihlere, müfessirlerden mütekekkimlere, münekkitlerden nahivcilere eserlerinden istifade ettiğim onlarca âlimi, İslam medeniyetinin zenginliğini görmemi sağladıkları için hülâsatü'l-hülâsa babından zikretmek isterim. Bu âlimlerin eserlerindeki inceliklere ulaşırken, onların serzenişlerine kulak verirken, eserlerini okuyup onlarla hasbihâl ederken beni derin bir hüznün sardığını itiraf etmeliyim. Usûl-i hadîs ulemasının titiz şartları, usûl-i fıkıh mütehasşısalarının lafız-anlam bahislerindeki benzeri olmayan istinbatları, usûl-i kelâm âlimlerinin münazara ve cedeldeki istidlalleri kendime ilmin mahiyetine dair dehşet-pezîr sorular

⁶ Aslında bu soruların cevapları, okuma metodu geliştiren Mahmûd Şâkir hakkında yapılan çalışmaların sayısında saklıdır. Önemli bir düşünür olan Mahmûd Şâkir'in ülkemizde hak ettiği ölçüde tanındığını söylemek güçtür. Bu durum, son yıllarda yapılan tercüme ve sınırlı sayıdaki akademik çalışmalar aracılığıyla eser ve fikirleri Türkçeye kazandırılan Faslı düşünür Taha Abdurrahman için de geçerlidir. Metinleri felsefi bir dinamizmle okumaya çalışan Taha Abdurrahman'ın düşünce serüveni ve okuma felsefesi araştırmacılar tarafından etraflıca incelenmeyi beklemektedir. Mahmûd Şâkir ve Taha Abdurrahman (bunlara Ebû Mûsâ da eklenmelidir), İslam medeniyetinin ilmi perspektifini orijinal bir akılla yansıtan anlam arayışlarını öne çıkaran önemli düşünürlerdir. İnşa ettikleri fikrî ve ilmi projelerin ayrıntılı olarak anlaşılabilmesi için akademik çalışmalarda bu isimlere daha fazla yer verilmesinin -dirayetli araştırmacı nesillerin yetişmesi noktasında- son derece önemli olduğunu hatırlatalım.

sormamda etkili oldu. İfası mümkün olmasa da bize miras bıraktıkları derya-feyz eserler vesilesiyle onları rahmetle yâd ederim.

Burada âlimleri azimkârâne okumamda büyük etkisi olan ve yazdıklarıyla bana vâsi ama aynı zamanda şâk bir yol gösteren Mısırlı âlim Mahmûd Şâkir'i hatırlatmak isterim. Onu tam anlamıyla ancak yüksek lisans sürecinde tanıdığım için kendime levmediyorum. İslam medeniyetine nasıl baktığına, hayatını ilim yolunda sebil ederek âlimlerin eserlerini nasıl okuduğuna, görüşlerini nasıl temellendirdiğine ve İslam geleneğini müdafaa etmek için hangi zorluklara katlandığına ilk defa muttali olduğumda yaşadığım o hissiyatı tarif etmem mümkün değildir. Mahmûd Şâkir'i daha iyi tanımamı ve düşüncelerine vâkıf olmamı sağlayan Mısırlı âlim Ebû Mûsâ ise hissiyatımın perçinleşmesini sağlayan isim oldu. Ebû Mûsâ, ulemayı bize yansıtan aynadır, dersem mübalağaya kaçmış olur muyum bilmiyorum. Gerek telifleriyle gerekse Ezher Camii'nde devam eden dersleriyle ulemanın muhîtü'l-maârif olduklarını yakinen hissetmeme vesile olmuştur, dersem az şey söylemiş olur muyum onu da bilmiyorum. Muhtemelen her birinde âlimlerin râyiha-dârını muhtevi dür-nisâr eserlerine dönük şükrânî kelimelerimin kifayetsiz kalacağını sarahaten belirtmekle iktifa etmem daha adilane olacaktır. Hak-gû kişilerden addedilmem ümidiyle Ebû Mûsâ'nın muhlis talebesi olan Ezher ulemasından Mahmûd Tevfik Sa'd'ı da burada zikretmek isterim. Zira Ebû Mûsâ'ya yer verip onu göz ardı etmek, hakikat-i hâl doğru bir tasarruf olmaz. Tevfik Sa'd'ın Kur'an ve hadis ekseninde yaptığı istinbatlar bana ciddi anlamda yol gösterdi. Metinleri okuma ve anlamlandırmadaki yol göstericiliği için ona medyûn-i şükrân olduğumu belirtmeliyim.

Gerek isimlerini aktarma imkânı bulamadığım kudema gerekse isimlerine sarahaten yer verdiğim ehl-i ilim olmasaydı şu anda elinizdeki çalışma ortaya çıkmayacaktı. Çalışmanın bir faydası, yol göstericiliği ya da alana katkısı olacaksa bunun, öncelikle Cenabıhakk'ın muvaffakiyetine, sonrasında da âlimlerin faziletine raci olduğu bir an olsun unutulmamalıdır. Dolayısıyla bu âlimlerin ilimdeki hassasiyetleri ve metin okuma usulleri ihmal edilerek çalışmanın takdir edilmesi gibi bir tasarrufun, beni ne mesrur ne de razı edeceğini peşinen ifade etmek isterim.

Yukarıda isimlerine yer verdiklerim haricinde çalışmayı yeni baskıya hazırlama sürecinde bana katkı sağlayan tecrübe-dîde hocalarım da oldu. Fırsat buldukça beni ve refikamı hanesine davet eden, kitap tavsiyesinde bulunan ve tezevvuk metoduyla ilgili görüşlerinden bizi mahrum etmeyen kıymetli üstadım Fahreddin Kabâve bunların başında gelir. Nasihatvâri ses tonuyla yaptığı

konuşmalarda Mahmûd Şâkir'le olan hatıratını anlatmasıyla daha da müteheyhiç oluyordum. İslam medeniyetinde iz bırakmış âlimlerin, dakika-dân bir gözle mütalaa edilmesi gerektiğini heyecan-engiz şekilde vurguladığı için ona minnettirim. Onun üzerimdeki fazl ü keremini ilan etmek, mesrûriyyet-i medîde olarak bana kafidir. Son olarak, çalışmanın taslağından şu anki hâlini alana kadar birçok konuda kendisiyle fikir teatisinde bulunduğum sevgili eşim Cangül Hanım'a ise teşekkürlerimi ifade etmenin bir yolunu bulabileceğimi sanmıyorum. Ancak R. Stephen Humphreys'in eşine atfen söylediği gibi o, sevgisinin, birlikteliğimizin ve hiçbir zaman eksilmeyen sadakatinin bana ne ifade ettiğini çok iyi biliyor.

...

Çalışmayı defalarca gözden geçirdik. Açıklamalarımızı temellendirmek için birincil kaynaklara müracaat ettik. Yine de çalışmanın her yönden mükemmel ya da eksiksiz olduğunu iddia etmiyoruz. Kapsamlı ve sorgulayıcı bir metodun uygulandığı bu çalışmada gözümüzden kaçan ve kastımız olmadan eksik bıraktığımız hususların olması elbette muhtemeldir. Değerlendirmelerimizi tartışmaya ya da farklı görüşlere kapalı; mutlak ve kati görmediğimizi belirtmek isteriz. Ancak dilin çok anlamlılığını ya da metinlerin müphem oluşunu kendine mesnet teşkil ederek âlimlerin eserlerini hevâsına ve temayülüne göre yorumlayanlardan olmamak için mümkün merteye çok yönlü tahliller yapmaya çalıştık. Kapsamlı araştırma ve sorgulamalar neticesinde aktardığımız itirazlarla okuyucuları metne dâhil etmeyi amaçladık. Bu çerçevede çalışmanın ilerleyen dönemlerde yapılacak baskılarının daha da kaliteli olması için tarafımıza yönelik her türlü *munsıfâne tenkidin* bizi mutlu edeceğinin altını çizmek isteriz. Tenkitlerini bizimle paylaşma nezaketinde bulunacak *alanın uzmanı* araştırmacılara şimdiden teşekkürlerimizi sunduğumuzu belirtmekten memnuniyet duyarız.

İsmail ARAZ
27 Şâban, 1445 / 8 Mart, 2024
İstanbul